

سرگرمی‌های مردم تهران در دوران قاجار و پهلوی

محمد حسین ناصربخت

ناصریخت، محمدحسین، ۱۳۴۳-

سرگرمی‌های مردم تهران در دوران قاجار و پهلوی / محمدحسین ناصر یخت- تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۴.
۲۱۲ ص.. - (تهران شهر: ۵)

ISBN: 978-964-379-339-5

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا

۱. سرگرمی‌ها - ایران - تهران. ۲. اوقات فراغت - ایران - تهران - جنبه‌های اجتماعی. ۳. تهران - زندگی، فرهنگی - قرن ۱۴. ۴. تهران - تاریخ. الف. عنوان. ب. دفتر پژوهشهای فرهنگی.

۹۵۵/۱۲۲۲

DSR ۲۰۷۹/هـ ۸۶۵

۳۹۳۱۰۹۷

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-339-5

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۳۳۹-۵

• سرخرده‌های مردم تهران در دوران قاجار و پهلوی

• محمدحسین ناصر یخت

• ویراستار: بروین حیدری

• طراح: و صف‌آرا: فریده داورزنی

• شمارگان: ۱۰۰۰ • چاپ اول: ۱۳۹۴

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

• دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری

قصرالدشتی، شماره ۵. کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴، ۸۱۳۱۵۲۳۷ دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن‌های فروش: ۸۸۸۴۹۴۶۱، ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com

فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com

• پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری،

شماره ۲۵۵

دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷

طرح تهران شهر

تهران تازه پایتخت شده (سال ۱۲۰۹ ق / ۱۷۹۵م) و در نتیجه رنگ‌ورویی تازه یافته است. از این تاریخ مردم این شهر کوچک که پیش از این تا دوره صفوی دهکده‌ای بزرگ بود، قرار است «شهرنشین» باشند و مهم‌تر از آن «پایتخت‌نشین». به هر حال شاه، تهران را به عنوان پایتخت انتخاب کرده است. تهران با آن با به تهران^۱ و طهران و بهزان^۲ و مهران (نام بخشی از تهران) نیز گفته شد، در کوهپایه‌های جنوبی البرز قرار دارد و در مرکز ایران است و حالا که مبدأ در نگاه سلطنت در آن مستقر می‌شود، آغازی است بر تحولی بزرگ در آیین این شهر و مردم آن؛ و هویت تازه‌ای که این تحول به آنان می‌دهد، یا از آنان می‌گیرد!

تهرانی‌ها در آغاز پایتخت شدن شهرشان، هنوز در خانه‌های خشتی و گلی زندگی می‌کنند و بر کوچه‌ها و خیابان‌های خاکی راه می‌روند. متمولان با اسب حرکت می‌کنند و عوام پیاده یا حداکثر با گاری یا سوار بر الاغ هستند. عوام لباس‌های معمولی بر تن دارند. مردها شلوار و پادیه و اغلب کلاه نم‌دی یا عمامه‌مانندی بر سر، و زن‌ها با چادر و روانداز.

این مردم روزها به کار و کاسبی خود مشغولند. شغل آنان برنا و فروش است، چه در دکان‌ها و چه با دوره‌گردی. هنوز تشکیلات دولتی آن‌چنان وسعتی نیافته است و همه روزگاری کم و بیش مشابه دارند. تعداد ثروتمندان که اغلب تجار هستند بسیار کم‌تر از مردمی است که باید با کار روزانه، نان شب را به دست آورند. در تهران آغاز سلطنت قاجار، دروازه‌های شهر که بیش از ده دروازه است در ساعت مقرر و با اعلام جارچی‌ها بسته یا باز می‌شود. مسافران این شهر بیش‌تر شده‌اند و

۱. مسعود نوریخش، تهران به روایت تاریخ (تهران: علم، ۱۳۸۱، چاپ اول)، ج اول، ص ۲۶.

۲. حسین شهیدی مازندرانی (بیژن)، سرگذشت تهران (تهران: راه مانا و دنیا، ۱۳۸۳، چاپ اول)،

نگهبان دروازه‌ها باید بیش‌تر مراقب باشند. دور شهر تهران را خندق‌هایی فرا گرفته است تا از حمله مهاجمان احتمالی در امان باشند. بعدها برای ورود و خروج از این دروازه‌ها بلیت هم می‌فروختند.

شب‌ها خیابان‌ها تاریک است و روشنایی خانه‌ها را پیه‌سوزها و شمع‌ها تأمین می‌کنند. خانواده‌ها اگر زمستان است زیر کرسی خود را گرم می‌کنند و در تابستان است روزها در حیاط می‌نشینند و شب‌ها بر پشت‌بام‌ها می‌خوابند. اما شوت‌مندان در باغ‌های سبز و خرم خود شربت می‌نوشند و هندوانه می‌خورند. غذای تهرانی‌ها بیش‌تر عدس‌پلو، اسلالمبولی‌پلو و یا آبگوشت است و آب و شربت می‌نوشند. خانه‌ها حمام ندارند، چون حمام‌ها عمومی است و خندان دارد.

بعضی نزد ملاها در شب‌خانه اسواد می‌آموزند، اما تعدادشان اندک است و معمولاً از خانواده‌های ثروتمند یا اعیان‌ها می‌باشند. در نتیجه در تهران آن زمان کتاب و کتابخوانی نیز هنوز مفهوم خاصی نداشت. برخی باسوادها شاهنامه می‌خوانند و محل آن در قهوه‌خانه‌هاست که عموماً شب‌ها می‌روند و با نقالی و شاهنامه‌خوانی، یا ترنابازی و مانند آن سرگرم می‌شوند.

تهران به محله‌های مختلف تقسیم می‌شود و هر محله نام خاصی دارد مثل محله سنگلج، محله چال‌میدان، محله ارگ و امثال آن که بنا به موقعیت‌های خاص یا افراد خاص نام‌گذاری شده‌اند. هنوز تشکیلات خاصی مسئولیت امور شهر را برعهده ندارد تا زمان احمدشاه که «بلدیه» امور شهر را برعهده می‌گیرد. آبیاری‌ها با آب چاه و بعد با قنات است که بعدها در خانه‌ها آب‌انبارهایی ساخته می‌شود.

اما زندگی این مردم در سال‌های بعد دچار تحولات بسیاری می‌شود. پایتخت کم‌کم توسعه می‌یابد و طبعاً ثروتمند می‌شود و ارتباط‌هایی تازه پدید می‌آید.

بنابراین از این پس تمامی ارتباط‌ها و رفتارهای اجتماعی مردم متأثر از موقعیت جدید شهر به‌عنوان پایتخت است. شهری کوچک که حال مرکز

اصلی کشوری بزرگ شده و عنوان پایتخت کشور را به دست آورده است، به سرعت توسعه می یابد و این گسترش به نحوی چشمگیر در چگونگی روند زندگی روزمره مردم اثر می گذارد، به طوری که این رشد همه جانبه سبب دگرگونی های بسیاری در شیوه زندگی، رفتار اجتماعی و شخصیت شهر می شود.

در عین حال است که در مورد چگونگی این تحولات، نخست باید روند تاریخ سیاسی را به میان آورد که امکاناتی تازه را در جامعه پدید می آورد و بر حسب این امکانات جدید، امور فرهنگی نیز جایگاهی خاص می یابد و با تأثیر آن توسعه روابط میان ایران و دیگر کشورها از یکسو، بیدارشدگی جامعه، به ویژه به دایره شناخت بیش تر مردم از امور سیاسی و همچنین آشنایی آنان با دیگر فرهنگ ها که به واسطه مهاجرت ها پدید می آید و عوامل بسیار دیگر چون گسترش اقتصاد، امور ش، فرهنگ و هنر، مطبوعات و ارتباطات و... نه تنها چهره شهر کاملاً دگرگون می شود، که مردم شهر نیز از نسلی به نسل دیگر دچار چنان تغییری در طرز فکر و عمل و رفتار اجتماعی می شوند که گویی پدرانشان در تهران، مردی از سرزمینی دیگر بوده اند. به عنوان نمونه اگر ببیندیشیم که در آغاز تاریخ ما با چه مشاغل محدودی روزگار می گذراندند، و در هر دهه بعد، تنوع و بسیاری مشاغل مورد نیاز چه اندازه رشد و گسترش داشته، در می یابیم که آن شهر کوچک خوش آب و هوای روزگار قدیم، چگونه به شهری کلان؛ با هوای مسدود، آلوده و چگونه فرهنگ بومی تهرانی ها، در لابه لای فرهنگ های مهاجم که بر اثر مهاجرت های بسیاری که به پایتخت سرازیر شد، مسیر زندگی مردم را تغییر داد و از دست رفت؛ به طوری که پس از دو قرن، تهرانی ساکن تهران را کم تر پیدا می کنیم.

بنابر آنچه گفته شد، کوشش ما این است که اوضاع فرهنگی این شهر را از زمانی که عنوان «پایتخت» پیدا کرد دنبال کنیم و تاریخ این شهر را از دیدگاه زندگی فرهنگی بشکافیم تا بدانیم تهران چگونه تهران شد، یعنی مردم

ساکن این شهر، چه تهرانی‌ها و چه غیرتهرانی‌ها، چگونه و بر اثر کدام تحول سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی، شیوه زندگی خود را تغییر دادند، شیوه گفتار و رفتار و کردار و حتی سلیقه و اندیشه را.

می‌دانیم که تهران را پادشاهان قاجار پایتخت کردند و حضور این قوم ترکان زبان، به طور طبیعی فرهنگ آنان را نیز به تهران سرازیر کرد، یعنی احسین مهاجران به تهران با موقعیت جدید، این قوم بودند که به دلیل زبان مشابه با دروازه شناخت موقعیت برتر برای کسب و تجارت راهی این شهر شدند.

اما تهران تاریمانی که قاجارها بر آن حکومت می‌کردند، نخست شهری کوچک بود و اندک اندک وسعت یافت. ساختار شهرسازی آن عبارت از خیابان‌هایی بود که با سنگ مرمر پوش شده بود و ساختمان‌هایی زیبا، با شیوه معماری خاص که نمای بیرونی بناها، سردرها با گچ‌بری‌های زیبا و گاه تندیس‌هایی دیدنی تزیین شده بود. المی‌ها و ایوان‌ها به قاعده و متناسب با آب و هوای تهران بود و درون خانه‌ها نیز ترکیبی نظم و درست، برای رفاه زندگی و نیازهای خانواده داشت. هر چند فقرا همیشه در مکان‌های کوچک‌تر و بدون امکانات رفاهی زیسته‌اند؛ اما آنچه از معماری آن دوران می‌دانیم، نشان می‌دهد که اندیشه شهرسازی و خانه‌سازی متکی بر فرهنگی صاحب‌هویت و عقل و خرد بود و البته خاص ثروتمندان و متمکنین.

در گذشته دور تهرانی‌ها، نمی‌توان وضعیت فرهنگی خردسال را مفهوم امروزمین برای مردم برشمرد، آنها بیش‌تر متکی بر تربیت خانوادگی، و سنن و آداب بومی، وسیله‌ای برای تفریح داشتند، یا به اعتبار موقعیت خانواده و پیشرفت اجتماعی پدرانشان، به زندگی اجتماعی می‌پیوستند، چه به لحاظ حرفه و چه به لحاظ رفتار و کسب موفقیت در جامعه، اما طبقات اجتماعی را همگان پذیرفته بودند و به همین دلیل هرکس می‌دانست که جایگاهش چیست و باید با دیگری چگونه رفتار کند. اما پس از اقدامات بسیار برای ترویج تحصیل و سفر به دیگر کشورها، شناخت دیگر فرهنگ‌ها، هم‌چنین با توسعه تشکیلات

آموزشی، به تدریج مردم هم توانستند بنا بر موقعیت جدید جامعه، برای زندگی خود وضعیت فرهنگی خاصی را انتخاب کنند.

بر این اساس تهران هر چه بزرگتر می‌شود و هر چه دارالخلافه یا پایتخت قدرت و استحکام بیش‌تری می‌یابد، فعالیت‌ها برای تغییر چهره شهر نیز فزونی می‌گیرد و البته باید تأکید کرد که سلطه موقعیت سیاسی و اقتصادی همواره بر این شهر تحمیل شده، به طوری که اگر تهران پایتخت نمی‌شد، شاید هرگز پیشرفتی در آن حاصل نمی‌آمد. اما این پیشرفت با برنامه‌ریزی درستی انجام نشد، به همین دلیل، سیاست و اقتصاد در آن هرگز ثبات لازم را نیافت و به تبع آن فرهنگ نیز جریان‌ساز نشد.

طرحی که با عنوان «تهران‌شهر» برای پژوهش در زندگی مردم تهران تهیه شده است، بر این مبنا است. طبق برنامه پیش‌بینی شده آن، در چندین مجلد به خوانندگان، عرضه خواهد شد. این موضوعات و مضامین هم روند زندگی فرهنگی را (از زمانی که تهران پایتخت شد) در بر می‌گیرد؛ هم نگاهی دارد به آنچه از تهران در فرهنگ امروزی بازتاب‌سازان عرضه شده است. یعنی هم کیفیت زندگی جامعه مورد نظر است و هم چگونگی انعکاس حضور این شهر در آثار فرهنگی و هنری. بر این اساس محاسبات این مجموعه به توسعه فرهنگ از یک‌سو و توجه اهل فرهنگ به مکان زندگی‌شان از دیگر سو نگاه ویژه‌ای دارد.

فهرست مطالب

۱۳	سرگرم‌های تهران در دوره قاجار
۱۳	مقدمه
۱۹	قصه‌گویی و نقلی
۲۵	میهمانی
۳۴	چراغانی و آتش‌بازی
۳۸	جشن‌های خاص، اعیاد و مناسبت‌ها
۴۶	موسیقی
۵۳	رقص
۵۷	نمایش
۷۱	تئاتر غربی در تهران
۷۵	سینما
۷۹	شعرخوانی و انجمن‌های ادبی
۸۲	بازی
۸۵	ورزش
۸۷	شکار
۹۰	قمار
۹۳	مواد مخدر و دخانیات
۹۶	مسکرات و مشروبات الکلی
۹۸	تفریح گاه‌ها و تفرج گاه‌ها

۹۹	قهوه‌خانه‌ها
۱۰۲	گرمايه
۱۰۳	هتل و کافه
۱۰۴	باغ‌ها
۱۰۵	باغ و شش
۱۰۶	بيجه
۱۱۳	سرگرمی‌های مردم تهران در دوران پهلوی
۱۱۳	مقدمه
۱۱۵	قصه (قصه گویی، کتاب و مجله)
۱۱۹	میهمانی و آتش‌بازی و چراغانی
۱۲۶	چراغانی و آتش‌بازی
۱۲۷	موسیقی
۱۴۱	رقص
۱۴۹	رادیو
۱۵۶	نمایش، تئاتر
۱۷۰	سینما
۱۸۸	تلویزیون
۱۹۲	انجمن‌های ادبی
۱۹۴	ورزش
۱۹۷	سفر، پیک‌نیک، پارک‌ها، بازی
۱۹۹	قمار
۲۰۰	مواد مخدر
۲۰۲	نتیجه